

СРПСКО-ВИЗАНТИСКИ ОДНОСИ ВО ПОСЛЕДНАТА ДЕКАДА НА XI ВЕК: ВОЛКАНОВОТО НАВЛЕГУВАЊЕ ВО ПОЛОГ

Кратка содржина

Српско-византиските односи во крајот на XI век се наоѓале во фаза во која жупанот Волкан, како краен домет на неговата политика кон Византија демонстрира повремена инфантилна непослушност, задоволувајќи се само со одземање движни материјални добра и девастирање на погранични византиски територии, при што, во временскиот интервал крајот на 1093-јануари 1094 година настрадал и Полог.

Клучни зборови: ПОЛОГ, ВИЗАНТИЈА, АЛЕКСИЈ I КОМНИН, АНА КОМНИНА, СРЕДНОВЕКОВНА СРБИЈА, РАШКА, РАШКИ ЖУПАН, ВОЛКАН.

Нашиот интерес за српско-византиските односи во крајот на XI век го лимитираме само на временските интервали во кои, како резултат на воени дејствија во пограничните области, се создавале услови да биде засегнат Полог.

Во почетокот на последната деценија на XI век за Северна Македонија и Полог, како составни делови на Византиското Царство, опасност започнале да претставуваат српските воени активности насочени кон византиско-српските погранични територии.

Византија во почетокот на деведесеттите години била подложена на нови искушенија за зачувување на нејзиниот територијален интегритет, кога се појавила и сериозна опасност за самата византиска престолнина. Имено, Печенезите, по жестоки пресметки со царските војски, во 1090 година продреле до самиот Цариград, а смирненскиот емир Чаха склучил сојуз со нив и со флота се упатил кон византиската престолнина. Опсаден од копно и море, Цариград во текот на зимата 1090/1091 година се наоѓал во незавидна ситуација, приморан за својот спас да бара надворешна помош. Пролетта 1091 година византиските трупи, здружени со новите византиски сојузници Куманите, успеале да ги поразат

Печенезите, а набргу и византиската флота извојувала победа над емирот на Смирна, со што била отстранета опасноста за Цариград.¹

Со тоа не завршиле неволјите на Византиската Империја во поглед на нејзината територијална целовитост. По неуспешните воени активности на Бодин од Зета против западните погранични области на Византиското Царство и неговото неутрализирање од страна на Византија кон крајот на осумдесеттите години на XI век, во Рашка започнал да се издига угледот и моќта на жупанот Волкан.² Рашкиот жупан, користејќи ја неповолната ситуација во која се наоѓала Византија во почетокот на деведесеттите години на XI век, организирал воени раздвижувања кон пограничните области со Византија. Притоа, византискиот император Алексиј I Комнин бил принуден во три наврати во 1091, 1093 и 1094 година лично да ги предводи византиските војски против немирниот Волкан.³

Во екот на овие византиско-српски судири Ана Комнина известува за навлегување во Полог од страна на рашкиот жупан Волкан. Кога се случило тоа, правецот, карактерот и целта на српската пенетрација, степенот на засегнатост на Областа од овој поход и должината на српското присуство во Полог се прашањата на кои се обидуваме да понудиме наши размислувања во понатамошното излагање.

По раздвижувањето на Србите во пограничните региони, според известувањето на византиската писателка, Алексиј I Комнин, најверојатно во втората половина на 1091 година⁴ презел активности со превентивен карактер за засилување на одбранбените позиции на тамошните византиски територии. Ана Комнина известува дека императорот, упатувајќи се лично, извршил утврдување на клисурите и долините со копање ровови и онаму каде тоа било можно биле изградени дрвени кули и набљудувачници, а таму каде тоа не било изводливо наредил да се исече

¹ A. Com. II, 126, 10-144, 3. Сп. Анна Комнина, Алексиада: (232) 540 бел. 826; (237) 542-543 бел. 846. Види и: F. Chalandon, Alexis, 124-133; Г. Острогорски, Историја, 432-433.

² A. Com. II, 115, 11-20. Сп. М. Бошкоски, Надворешни упади, 181-182, бел. 458 со различните размислувања по прашањето за времето на исчезнувањето на Бодин од историската сцена.

³ F. Chalandon, Alexis, 146, 149-151; Г. Острогорски, Историја, 433; Д. Ангелов, Историја II, 150.

⁴ Во науката постојат две мислења по прашањето за утврдување на годината на овој византиски поход: 1091; 1092 година. Анализирајќи ги изворните известувања на Ана Комнина, се чини поприфатливо е првото мислење, според кое византискиот поход бил изведен во 1091 година. Имено, византиската писателка откако соопштува дека Алексиј I Комнин по спектакуларната победа над Печенезите, во мај се вратил во Цариград, наведува дека неколку дена потоа се соочил со заговор против него, по што дознал за навлегување на неговите дотогашни сојузници Куманите на византиско тло, кое се одвивало истовремено со нарушувањето на границата и од страна на Волкан, A. Com. II, 146, 15-17; 146, 28-147, 10. Откако приоритет ѝ дал на акцијата против Србите, императорот заминал за Филипопол, од каде, по разрешувањето на уште две афери (заговорите биле направени од: привремениот управник на Драч, Јован Комнин; управникот на Требзон Теодор и син му Грегора Габрас), се упатил кон византиско-српската граница, A. Com. II, 147, 10-17; 157, 1-4. Сп. F. Chalandon, Alexis, 145-146.

околната густа шума. Сметајќи дека на тој начин се осигурал од евентуално српско навлегување, Алексиј I Комнин се вратил во престолнината.⁵

Меѓутоа, од следните вести на Ана Комнина се воочува дека пролетта 1093 година рашкиот жупан Волкан (βολκάνος) ја искористил зафатеноста на Византиската Империја со смирненскиот емир Чаха за остварување на своите пљачкашки апетити. Волкан навлегол во соседните византиски земји и градови и ги опљачкал, а Липљан дури и го опожарил. Веднаш по релаксирањето на тензиите со Чаха, Алексиј I Комнин, дознавајќи за српската пенетрација на византиско тло, се упатил кон Липљан со намера војнички да го неутрализира рашкиот жупан. Но, откако стигнал во Скопје бил известен дека жупанот побарал преговори за склучување мир. Притоа, Волкан, оправдувајќи се за овие погранични конфликти, сета вина им ја префрлил на византиските управници во овие области и ветил дека како гаранција на мирот кој би се склучил со Византија, во Цариград ќе испрати свои блиски роднини. Давајќи приоритет на други опасности надвиснати над Царството,⁶ Алексиј I Комнин ги прифатил образложувањата на рашкиот жупан и се согласил да се склучи мир под понудените услови. Веднаш потоа, задоволен од успешната воено-дипломатска акција, оставајќи доволно луѓе да ги обноват разурнатите градови и тврдини и да ги примат заложниците, византискиот император се вратил во престолнината.⁷

Но, ваквото брзо заминување на Алексиј I Комнин, кој не останал на теренот доволно долго за целосно да ги уреди односите со Рашка, Волкан очигледно го сфатил како момент на слабост на Византиската Империја и затоа го одлагал предавањето на ветените заложници. Откако немало соодветна реакција од Византија поради ваквото Волканово лагодно однесување, жупанот се дрзнал на нови пљачкашки дејанија во пограничната византиска територија. Против него византиската централна власт го испратила драчкиот дукс Јован Комнин. Недоволно искусен во воените вештини, дуксот го водел походот невнимателно, кое му дало можност на Волкан да се послужи со лукавство и да ги изненади византиските војски. Имено, кај местото Звечан⁸ српските војски катастрофал-

⁵ A. Com. II, 147, 10-15; 157, 1-17. Сп. и ИСН I, 198 (Ј. Калић); М. Поповић, Земљано-палисадне и сухозидне фортификације, 132-134. Од оние истражувачи кои сметаат дека походот се одиграл во 1092 година, сп. ВИНЈ III, 384-386 (Б. Крекић); Ј. Максимовић, Правци, 7; М. Бошкоски, Надворешни упади, 182-183 (истиот, Византиските императори, 101; истиот, Скопје, 145-146).

⁶ Се чини, опасноста од Куманите (Б. Панов, Теофилакт Охридски, 359), а не немоќта на Византија (ИСН I - Ј. Калић, 198), го натерала византискиот император да инсистира на што е можно побрзо решавање на односите со Србите.

⁷ A. Com. II, 166, 20-167, 26. Сп. ВИНЈ III, 386-387.

⁸ За средновековната тврдина Звечан поопширно кај I. Zdravković-V. Jovanović, La forteresse de Zvečan, 423-428.

но ги поразиле Византијците, а драчкиот дукс со малкумина успеал да се повлече кон Липљан. Тука Византијците имале намера да се реорганизираат и да му се спротистават за да ги спречат натамошните српски продори. Меѓутоа, откако Јован Комнин согледал колкави загуби всушност претрпел, донел одлука да се повлече кон Цариград.⁹

Оваа неочекувано голема победа на Волкан му овозможила зголемување на неговите аспирации во поглед на византиските територии. На рашкиот жупан му се отворала можност да ги опљачка не само пограничните области кои останале целосно незаштитени, туку дури да навлезе подлабоко во Византиската Империја. Така, според известувањето на Ана Комнина, Волкан (*Βολκάνος*) целосно ја опустошил и опожарил околината на Скопје, но не се задоволил само со тоа, туку “*καὶ τὸν Πόλοβον καταλάβων*” по што стигнал сè до Врање.¹⁰

Од рестриктивните известувања на Ана Комнина не можеме со сигурност да го посочиме конкретниот термин на изведување на овие Волканови пустошења, кои воедно претставуваат и први српски воени навлегувања во Полог. Сепак, следејќи ги натаму изворните вести кај византиската писателка, може приближно да се одреди времето на нивното изведување. Според натамошните информации од Ана Комнина, откако Алексиј I Комнин дознал за византискиот пораз и за српските пљачкања на византиското тло, во средината на месец февруари 1094 година од Цариград се упатил кон Рашка да го смири немирниот Волкан. Походот, кој бил насочен кон византиско-српските погранични реони, имал за цел воено неутрализирање на рашкиот жупан и обновување на разурнатите византиски погранични тврдини. Кон брзото завршување на оваа воена акција придонел Волкан, кој, кога царот стигнал во Липљан, побрзал во царскиот логор и повторно побарал мир. Императорот го примил благонаклоно и откако рашкиот жупан му ги предал бараните 20 заложници бил постигнат мир, по што, Алексиј I Комнин, задоволен од успешно завршената воено-дипломатска акција, се вратил во престолнината.¹¹

Анализирајќи ги овие изворни податоци за новиот византиски поход од февруари 1094 година, произлегува дека првите српски навле-

⁹ A. Com. II, 167, 26-169, 2. Сп.: ВИНЈ III, 387-388; F. Chalandon, Alexis, 149; ИСН I, 198 (Ј. Калић); Љ. Максимовић, Правци, 8; М. Бошкоски, Византиските императори, 102. Види и Ј. Н. Љубарски (Анна Комнина, Алексиада, (252) 549 бел. 893) и А. А. Закитену (*Μελέται*, 216) кои овие настани погрешно ги датираат во 1094 година.

¹⁰ A. Com. II, 169, 5-8. Сп.: ВИНЈ III, 387-388; F. Chalandon, Alexis, 150; А. А. Ζακυθενοῦ, *Μελέται*, 216; ИСН I, 198 (Ј. Калић). J. Fine, *Early medieval Balkans*, 226, непрецизирајќи која година, погрешно посочува дека е заземено Тетово (заедно со Скопје и Врање).

¹¹ A. Com. II, 184, 10-29. Сп.: F. Chalandon, Alexis, 149; ИСН I, 198 (Ј. Калић); Д. Ангелов, *История II*, 150. М. Бошкоски, *Надворешни упади*, 185 (истиот, *Византиските императори*, 103; истиот, *Скопје*, 147).

гувања во Полог предводени од Волкан биле извршени во самиот крај на 1093 година или што е помалку веројатно, во текот на зимата 1093/94 година, но најдоцна до крајот на јануари 1094 година.¹²

Она што може со поголема веројатност да го утврдиме е правецот на навлегување на српските војски во Полог, карактерот и целта на овие српски пенетрации.

Според изворните известувања презентирани кај Ана Комнина, произлегува дека Волкан, по победата над византиската војска кај Звечан, се упатил кон југ и најверојатно минувајќи го Косово низ Качаничката клисура, навлегол во скопската област која целосно ја опустошил и опожарил, но немајќи доволно опрема и сили не го зазел градот Скопје. Посочениот Полог, односно Полози кај Ана Комнина, како следна територија која Волкан по скопската околина ја опустошил, наведува на констатација дека српските војски од скопската област се упатиле кон запад и навлегле во Долен Полог од неговата источна/североисточна страна. Патната комуникација која ја користел притоа Волкан не може со сигурност да се потврди, туку само како веројатна претпоставка да се понуди најчесто користената траса во средновековието-таа минувала низ Жеденскиот проод, кој, во случајов водејќи нагоре по текот на реката Вардар, навлегувал во Полог од неговата северна/североисточна страна.¹³ Не е сосема сигурно дали српските војски по пљачкањето на Долен Полог се упатиле на југ и го опустошиле и Горен Полог. Само доколку се следат информациите кај Ана Комнина, која за Полог ја употребува неговата множинска форма “τὸν Πόλοβον”, би можело да се претпостави дека истото се случило, но со резерва дека употребениот плурал кај византиската писателка не мора дословно да значи дека од пљачкашки активности биле засегнати двата Полога, туку воопшто Полозите, поточно еден нивен дел, конкретно северниот. Дали Волкановите војски по завршувањето на своите активности во Полог, упатувајќи се како што известува византиската писателка кон Врање, се вратиле по истиот пат, минувајќи повторно низ скопската област и Качаничката клисура кон Косово или пак, можеби од Долен Полог го користеле Вратничкиот премин за да стигнат до Косово, од изворите не е можно да се утврди.

Наспроти тоа, Ана Комнина сосема јасно ни го предочува карактерот, со што се одредува и целта на овие српски навлегувања на византиско тло, респективно Полог. Таа наведува дека по повлекувањето на драчкиот дукс Јован Комнин од Липљан кон Цариград, Волкан започнал

¹² Според М. Бошкоски (Скопје, 146-147) српскиот жупан навлегол во скопско и Полог есента 1093 година. В. Златарски, *История II*, 220-221, посочил дека овој Волканов поход се случил за неполна година од неговиот напад врз Липљан пролетта 1093 година, а пред февруари 1094 година.

¹³ Не ја исклучуваме можноста да била користена и Групчинската преседина како најкратка конекција меѓу Скопје и Полог.

да ги пљачка соседните градови и области. Во случајот со скопската област, византиската писателка експлицитно посочува пустошење и опожарување кое го извршил Волкан во околината на Скопје. Не е различна, притоа, ни причината за српското навлегување во Полог. И во него Волкан со своите војски, според зборовите на Ана Комнина, извршил пљачкосување и ограбување (*κατα-λαμβάνω*),¹⁴ земајќи ги притоа движните блага на кои наишле.¹⁵ Завршните зборови кај Ана Комнина за овој поход, бездруго упатуваат на карактерот и целта на целиот поход. Според зборовите на византиската писателка, Волкан, откако извршил жестоко пљачкање и собрал значителен плен се вратил во својата земја (*δηώσας ἅπαντα πολλήν τε λείαν ἐκέϊθεν ἀφελόμενος εἰς τὴν οἰκείαν ὑπέστρεψε χώραν*).¹⁶

Наведените податоци кај Ана Комнина сосема јасно го посочуваат пљачкашкиот карактер на овој поход, како во неговата целост, така и парцијално во Полог.¹⁷ Како таков, походот не бил преземен заради територијално проширување и инкорпорирање на споменатите византиски области, вклучително и Полог, во составот на српската држава. Неговата главна цел била стекнување лична корист и одземање материјални добра од поразените со што помало изложување на опасност на српските војски. Поради тоа, Волкановите одреди, откако навлегле во соседните византиски области кои биле оставени небранети заради повлекувањето на византиската војска на чело со драчкиот дукс и притоа, со себе земајќи доволно плен, ги напуштиле, повлекувајќи се во својата земја.

Не може со сигурност да се потврди дали полошките тврдини и стражарски пунктови останале незасегнати од овој поход. Но, со оглед на пљачкашкиот карактер на Волкановиот поход, засведочен во известувањата на Ана Комнина, како и отсуството на изворни информации за настраданост на некоја полошка тврдина или воен пункт, може да се извлече претпоставка дека српските војски не се изложувале на поголеми ризици и се задоволиле само со опустошување на незаштитените населени места во Полог, односно исто онака како што направиле во скопската, а најверојатно и во другите области каде што навлегле.

Во поглед на утврдувањето на должината на српското присуство во Полог, поради отсуство на релевантни информации кај византиската

¹⁴ A. Com. II, 169, 7. Глаголот е со значење: ограбува, пљачкосува, опленува, освојува, сп. S. Senc, *Grčko-hrvatski Rječnik, priredio Stjepan Senc, Zagreb 1910, 485.*

¹⁵ Според М. Бошкоски (Скопје, 147) Полог бил заземен од страна на Волкан.

¹⁶ A. Com. II, 169, 8-9. За целосниот тек на овие Волканови воени дејствија, сп. A. Com. II, 169, 1-9.

¹⁷ Види кај: Т. Томоски, Скопската област, 58, кој експлицитно го предочува опустошителниот и пљачкашки карактер на Волкановите навлегувања во Северна Македонија; В. Златарски, *История II, 221*, кој исто така истакнал дека Волкан, навлегувајќи во околината на Скопје, потоа Полошката котлина, сè до Врање, се вратил од походот со огромен плен.

писателка, како и молчењето на други извори за овие настани, не сме во состојба да понудиме точен временски интервал. Но, поаѓајќи од карактерот и целта на преземениот поход, при компарирање на скромните податоци од византискиот извор и реконструкцијата на одигрувањето на настаните, произлегува дека српските војски не се задржале подолго време во Полог. Волкановото присуство во Областа траело сè до задоволување на неговите пљачкашки апетити, по што Србите го напушиле Полог.

Заклучни согледувања: Српско-византиските односи во крајот на XI век се наоѓале во фаза во која жупанот Волкан како краен думет на неговата политика кон Византија демонстрира периодична воена непослушност, задоволувајќи се само со одземање движни материјални добра и девастирање на погранични византиските територии, при што, во временскиот интервал крајот на 1093-јануари 1094 година настрадал и Полог.¹⁸

¹⁸ Ситуацијата во полза на Србија квалитативно ќе се измени дури по стотина година од посочените настани, кога во крајот на XII век српскиот велики жупан Стефан Немања, искористувајќи ја меѓународната воено-политичка констелација, ги посакал, освоил и вклучил во својата држава за краток временски период освоените погранични византиски територии, респективно Полог. За тоа подетално во: Б. Петровски, Третиот крстоносен поход и Полог, 289-301.

Референци

Извори

- A. Com. II ----- Anne Comnène, Alexiade. *Regne de l'empereure Alexis I Comnène (1081-1118)*. Tome II-Paris 1943. Texte établi et traduit par B. Leib.
- Анна Комнина, Алексиада ----- Анна Комнина, Алексиада. *Вступителна статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского*, Москва 1965.
- ВИНЈ III ----- *Византијски извори за историју народа Југославије*, Том III, Београд 1966.

Литература

- Д. Ангелов, Историја II ----- Ангелов Д., *Историја на Византија, втора част*, 867-1204, Софија, 1968.
- М. Бошкоски, Византиските императори ----- Бошкоски М., *Престојот на византиските императори во Македонија во XI и почетокот на XII век*, ГИНИ XXXIII/1, Скопје, 1989.
- М. Бошкоски, Надворешни упади ----- Бошкоски М., *Македонија во XI и XII век. Надворешни упади на територијата на Македонија*, Скопје, 1997.
- М. Бошкоски, ----- Бошкоски М., *Скопје и скопската област од VI до крајот на XIV век*, Скопје, 2009.
- Α. Α. Ζακυθενοῦ, Μελέται ----- Ζακυθενοῦ Α. Α., *Μελέται περί τῆς διοικητικῆς διαίρέσεως καί τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει*, ΕΕΒΣ τ.ΙΗ, 1942.
- Zdravković, I., Jovanović, V., La forteresse de Zvečan ----- Zdravković, I., Jovanović, V., *La forteresse de Zvečan, située au moyen age à la frontière entre Byzance et la Serbie*. Actes du XIIe Congrès International D'études Byzantines, Ohride 10-16 September 1961, Tom III, Belgrade 1964.

- В. Златарски, История II ----- Златарски В., *История на Българската държава през средните векове*, Том 2. България под византийско владичество (1018-1187). Второ фототипно издание, София, 1994.
- ИСН I, ----- *Историја српског народа*, Прва књига (Од најстаријих времена до Маричке битке 1371 г.), Београд, 1981.
- Љ. Максимовић, Правци ----- Максимовић Љ., *Србија и правци византијских похода у XII веку*, ЗРВИ XXII, Београд, 1983.
- Г. Острогорски, Историја ----- Острогорски Г., *Историја на Византија*, Скопје, 1992.
- Б. Панов, Теофилакт Охридски, ----- Панов Б., *Средновековна Македонија. Теофилакт Охридски како извор за средновековната историја на македонскиот народ*, Том втори, Скопје, 1985.
- Б. Петровски, *Третиот крстоносен поход и Полог* ----- Петровски Б., *Рефлексии од Третиот крстоносен поход врз Полог*, ГЗФФ 61, Скопје, 2008.
- М. Поповић, *Земљано-палисадне и сухозидне фортификације* ----- Поповић М., *Земљано-палисадне и сухозидне фортификације у српско-византијским сукобима крајем II. века*, ЗРВИ 36, Београд, 1997.
- Т. Томоски, Скопје ----- Томоски Т., *Скопската област од XI до XIV век. Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија*, Том I, Скопје, 1975.
- J. Fine, Early medieval Balkans ----- Fine J., *The Early medieval Balkans. A Critical Survey from the sixth to the late Twelfth Century*, Michigan, 2000.
- F. Chalandon, Alexis, ----- Chalandon F., *Essai sur le règne d'Alexis Ier Comnène (1081-1118)*, Reprinted New York, 1971.

Boban PETROVSKI

**SERBO-BYZANTINE RELATIONS IN THE VERY LAST DECADE
OF XI CENTURY: VOLKAN'S MILITARY INTRUSION TO THE
POLOG**

Summary

During the Serbian-Byzantium border turbulences in the first half of the very last decade of XI Century, in the interval the end of 1093 - January 1194, North-Western Macedonian region Polog-part of Byzantium, have been devastated of Serbian military forces led by zhupan Volkan(os) and suffered from Serbian plundering activities.

Key words: POLOG, BYZANTIUM, ALEKSIY I KOMNIN, ANA KOMNINA, MEDIEVAL SERBIA, RASHKA, ZHUPAN OF RASHKA, VOLKAN.